

Series: Foreign Philology. Methods of Foreign Language Teaching. № 59. S. 123–125. [in Ukrainian]

11. Dovgal, G. V., Nefedova, E. O., Zharikov, N. Y., Suponko, Y. V. (2014). Shliakhy pokraschennia uspishnosti studentiv fundamental'nykh kafedr medychnykh vuziv na prykladi kafedry anatomii liudyny [Ways to Improve Students Achievement in Medical Schools of Fundamental Department for Example of Human Anatomy Department]. Bulletin of Problems in Biology and Medicine. № 3 (2). № 94–97. [in Ukrainian]

12. Zaporozhan, V. M., Nikohosian, L. R., Aimedov, K. V. (2011). Vzaiemoz'v'iazok motyvatsii dosiahen' ta uspikhiv u navchanni u studentiv medychnoho fakul'tetu [The relationship between the motivation of achievements and success in education among students of the medical faculty]. Medychna osvita. № 2. S. 108–131. [in Ukrainian]

13. Mazepa, Kh. (2009). Osoblyvosti profesiino-pedahohichnoi pidhotovky medychnykh pratsivnykiv [Peculiarities of pedagogical professional training of medical specialists]. Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya pedahohichna. № 25 (3). S. 191–196. [in Ukrainian]

14. Svintsyts'ka, N. L., Sherstiuk, O. O., Rohulia, V. O. (2015). Vplyv naukovykh doslidzhen' vykladacha na formuvannia suchasnoho likaria [The influence of the teacher's scientific research on the formation of a modern doctor]. V: Materialy navch.-nauk. konf. z mizhnar. uchastiu Osnovni napriamky udoskonalennia pidhotovky medychnykh kadriv u suchasnykh umovakh. Poltava. S. 213–214. [in Ukrainian]

15. Joyner, B. (2006). Teaching Medical Students using Role-Play: Twelve Tips for Successful Role-Plays. Medical Teacher. № 28 (3). P. 225–229. Doi: 10.1080/01421590600711252 [in English]

16. Klemperer, G. (2019). The Elements of Clinical Diagnosis Charleston. UK: Wentworth Press. 294 p. [in English]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ДРОНИК Іван Іванович – доцент кафедри хірургічної стоматології та щелепно-лицевої хірургії Буковинського державного медичного університету.

Наукові інтереси: хірургічна стоматологія.

ПАЛІС Сергій Юрійович – доцент кафедри хірургічної стоматології та щелепно-лицевої хірургії Буковинського державного медичного університету.

Наукові інтереси: хірургічна стоматологія.

МАНДЗЮК Тетяна Богданівна – доцент кафедри стоматології дитячого віку Буковинського державного медичного університету.

Наукові інтереси: дитяча стоматологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

DRONYK Ivan Ivanovich – associate professor of the department of surgical dentistry and maxillar-facial surgery Bukovinian state medical university.

Scientific interests: surgical dentistry.

PALIS Serhiy Yuriyovych – associate professor of the department of surgical dentistry and maxillar-facial surgery Bukovinian state medical university.

Scientific interests: surgical dentistry.

MANDZIUK Tatyana Bogdanivna – associate professor of the department paediatric dentistry Bukovinian state medical university.

Scientific interests: pediatric dentistry.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2023 р.

УДК 37.013.42: 376.58

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-209-163-169

ДУБІНКА Микола Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7129-3750> e-mail: mdubinka72@gmail.com

ТРАДИЦІЇ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ СІМ'Ї (ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ): ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті автор здійснив спробу аналізу особливостей розвитку української сім'ї на різних історичних етапах розвитку (друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст. (Південь України)). Ним обґрунтовано зростання інтересу до минулого народу, його виховних традицій, історичних знань, до національної духовної ідеї, без яких неможливо зрозуміти сучасний розвиток конкретної нації. Доказом цього є історичний шлях розвитку України, де стійким, соціально й духовно значущим елементом у вихованні особистості є сім'я, яка зберегла і залишила нам у спадок тисячолітню народну культуру, цінності, традиції.

Науковець зазначає, що сім'я завжди була найкращим колективним вихователем, носієм найвищих національних ідеалів. А в Україні завжди панував культ родини, рідної домівки, шани до батьків та свого роду. Сімейні українські традиції виховання – це своєрідний механізм передачі, засвоєння і розвитку народного досвіду виховання, культури, та формування на цій основі соціально та національно значимих якостей особистості.

Вивчаючи характер виховання дітей на різних етапах становлення української робітничої сім'ї автор зазначає, що їх етнопедагогічні традиції були спрямовані на утвердження народно-родинної основи виховання; визначення мети виховання через ідеал традицій українського суспільства; залучення учасників виховного процесу до засвоєння культури та народного надбання, забезпечення спадкоємності як необхідної умови створення нового потенціалу української культури; визначення основних напрямків залучення до культурних цінностей через вивчення досвіду народу, звичаїв, способу життя.

Здійснений аналіз українських традицій виховання у сім'ї дозволив зробити висновок про їх визначальну роль у формуванні характеру кожної дитини, її особистісних рис і національної свідомості, реалізації процесу соціалізації особистості. Це стало основою формування нової самобутньої національно-педагогічної системи.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо у дослідженні впливу традицій сім'ї на процес виховання дитини (історіографія питання).

Ключові слова: українська сім'я, дитина, Південь України, етнопедагогічні традиції, виховання, робітнича родина.

DUBINKA Mykola Mikhaylovich –

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,

Associate Professor Department of Pedagogy and Special of Education,

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7129-3750>

e-mail: mdubinka72@gmail.com

TRADITIONS OF EDUCATION OF CHILDREN IN THE UKRAINIAN FAMILY (SOUTHERN UKRAINE): HISTORY OF DEVELOPMENT (SECOND HALF OF THE 19TH - BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

In the article, the author made an attempt to analyze the peculiarities of the development of the Ukrainian family at different historical stages of development (the second half of the 19th century – the beginning of the 20th century (Southern Ukraine)). It justified the growth of interest in the past of the people, its educational traditions, historical knowledge, and the national spiritual idea, without which it is impossible to understand the modern development of a particular nation. Proof of this is the historical path of development of Ukraine, where a stable, socially and spiritually significant element in the upbringing of the individual is the family, which has preserved and left us a thousand-year-old folk culture, values, and traditions.

The scientist notes that the family has always been the best collective educator, bearer of the highest national ideals. And in Ukraine, the cult of family, native home, respect for parents and kindred has always prevailed. Ukrainian family traditions of upbringing are a kind of mechanism of transmission, assimilation and development of the national experience of upbringing, culture, and formation of socially and nationally significant personality qualities on this basis.

Studying the character of children's education at various stages of formation of the Ukrainian working family, the author notes that their ethno-pedagogical traditions were aimed at establishing the national and family basis of education; determining the goal of education through the ideal of the traditions of Ukrainian society; involvement of participants in the educational process in the assimilation of culture and national heritage, ensuring continuity as a necessary condition for the creation of a new potential of Ukrainian culture; determination of the main directions of involvement in cultural values through the study of people's experience, customs, lifestyle.

The analysis of Ukrainian family upbringing traditions allowed us to draw a conclusion about their determining role in shaping the character of each child, his personal traits and national consciousness, and the implementation of the process of socialization of the individual. This became the basis for the formation of a new original national pedagogical system.

Key words: ukrainian family, child, South of Ukraine, ethno-pedagogical traditions, upbringing, working family.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується зростанням інтересу до минулого народу, його виховних традицій, історичних знань, до національної духовної ідеї. Без державної національної ідеї, без національної освіти й культури неможливо зрозуміти минулий, теперішній і майбутній економічний розвиток світу й окремих країн, людства чи конкретних націй.

Держава тією чи іншою мірою регулює всі сфери діяльності суспільного організму. Однією із ключових проблем державотворення є виховання молодого покоління з урахуванням усіх складових, усіх ланок, які виконували і виконують організаційну та виховну функцію розвитку особистості. У реалізації цих завдань значне місце належить сім'ї, де дитина народжується, формуються основи її характеру, ставлення до праці, моральних цінностей. Батьки й матері є носіями суспільних норм, традицій, моралі, які передаються із покоління в покоління і закріплюються в життєвому досвіді дітей. Саме сім'я є тим могутнім феноменом, який найтісніше об'єднує людей у родинну спільноту на основі шлюбних і кровних взаємозв'язків. Тож не дарма кажуть: коли міцна сім'я, то й сильна держава. Сім'я завжди була найкращим колективним вихователем, носієм найвищих національних

ідеалів. На Україні завжди панував культ родини, культ рідної домівки, культ глибокої пошани до батьків та свого роду. Історичний шлях розвитку України доводить, що найбільш стійким, соціально й духовно значущим елементом у вихованні особистості є сім'я, яка зберегла і залишила нам у спадок тисячолітню народну культуру, цінності, традиції, які зберігаються і передаються із покоління в покоління разом із поняттями про моральне і аморальне, про прекрасне і огидне, про особисте розуміння свого «я» в суспільстві, отже, саме в сім'ї формуються ціннісні орієнтації дитини, що є основою її гідності, честі, порядності тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблема реалізації народно-педагогічних поглядів на сімейне виховання у науковій педагогічній теорії знайшла своє відображення у працях Д. Дьуї, Дж. Локка, Я. Коменського, Я. Корчака, А. Макаренка, М. Мід, П. Наторпа, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського.

Народно-педагогічна теорія українського народу, що найбільш повно відображена у педагогічному доробку Б. Грінченка, О. Духновича, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського, І. Франка, стала основою української національно-педагогічної системи, запропонованої Г. Вашенко. Теоретичним і

практичним внеском у наукову розробку науково-педагогічної теорії стали праці Т. Алексєєнко, А. Кузьмінського, В. Омеляненка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Є. Сявакко.

Такі науковці, як О. Вишневський, А. Даник, О. Захаренко, Л. Канішевська, В. Коберник, Т. Кравченко, О. Постовий, А. Рацул, досліджували питання особливостей виховання дітей у традиційній українській сім'ї. Виховний потенціал українських народних традицій, звичаїв і обрядів взагалі та у сім'ї досліджували Г. Майборода, М. Стельмахович, Є. Сявакко. Історичний аспект дослідження сімейного виховання представлено в роботах Р. Абрамяна, К. Аллана, І. Кона, В. Федяєвої, В. Щербини, Л. Юди.

Мета статті: проаналізувати специфіку розвитку української сім'ї на різних історичних етапах розвитку Української держави (Південь України) та виокремити педагогічні особливості родинного українського виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глибоке вивчення історико-педагогічної літератури показало, що вітчизняна педагогіка на всіх етапах свого історичного розвитку приділяла велику увагу проблемі формування особистості в сім'ї. Сімейні українські традиції виховання – це своєрідний механізм передачі, засвоєння і розвитку народного досвіду виховання, культури, притаманної певному етносу, та формування на цій основі соціально та національно значимих якостей особистості. Універсальність та своєрідність етнопедагогічних сімейних традицій виховання дозволили в різні періоди українського етносу реалізувати їх функції в розвитку національної системи освіти і виховання.

Звернутись до сім'ї і сімейного виховання в історико-педагогічному аспекті спрямовує те, що протягом усього розвитку суспільства вони були особливими об'єктами політико-соціальних процесів кожної держави. При цьому доречним є вказати, що виховання дітей в сім'ї залежало від таких чинників: 1. Соціальних функцій сім'ї: економічної, матеріально-господарської, господарсько-побутової (сама трудова діяльність батьків впливала на виховання дітей); репродуктивної – дітонародження (нормативна база, законодавство України); виховної; рекреативно-відповідальної; комунікативної (спілкування); регулятивної – система регуляції відносин кожного члена сім'ї з іншими людьми, з усім суспільством; феліцитологічної («феліците» в перекладі з латинської «щастя») – об'єднує всіх з метою створення умов щасливої життєдіяльності для кожного члена сім'ї. 2. Кількісних параметрів: одностітні, малодітні, багатодітні. 3. Складу сім'ї: неповна сім'я – один з батьків; проста – батьки і діти, які живуть окремо від старших і других родичів; складна (розширена) – представники декількох поколінь; велика сім'я, яка складається із трьох, або більше сімейних пар. 4. Типу керівництва сім'єю: егалітарна (рівноправна) сім'я (сьогодення); авторитарна – на безперечному підкоренні одного члена сім'ї іншому (матріархальний, патріархальний тип); сімейний уклад, побут, спрямованість (переважання тих чи

інших цінностей); бівуачний тип (багато подорожей, туристичних поїздок). 5. Однорідності соціального складу: соціально-гомогенний (належність до певних суспільних верств: робітники, службовці, люди мистецтва); соціально-гетерогенні (різнорідні) – різна освіта, різні професії, різні інтереси виробничого спрямування, переважають авторитарні стосунки (досить висока соціальна, сімейна активність – веде до більшого прагнення до самоосвіти, до самовдосконалення). 6. Якості взаємовідносин у сім'ї: щасливі, благополучні; стійкі; проблемні; конфліктні; соціально-неблагополучні (педагогічно запущені діти); дезорганізовані сім'ї (у 90% дітей із таких сімей діти мають відхилення у поведінці). 7. Типу споживчої поведінки: фізичний тип (на першому місці проблеми біологічного характеру, звідси інтереси і цінності всіх членів сім'ї: їжа, одяг); інтелектуальний тип поведінки (перевага віддається книзі); змішаний тип (гармонійно поєднуються інтереси, потреби матеріальні і навіть фізіологічні з інтересами духовними, культурними) [10, с. 52].

Аналіз філософської, соціально-психологічної, науково-педагогічної, історико-педагогічної літератури дає можливість стверджувати про необхідність ґрунтовного вивчення історії розвитку та становлення питань сімейного виховання в Україні з метою усвідомлення історико-педагогічного досвіду минулого, змісту, форм і методів виховання дітей в українській сім'ї та визначення шляхів сучасного розвитку сім'ї та сімейного виховання.

Найперше, на що варто зробити акцент це те, що становлення інституту сім'ї заробітчан, робітників, пізніше – пролетарів у XIX ст. на Півдні України було досить тривалим процесом і мало, у порівнянні з іншими регіонами, свої особливості, відмінні форми, методи, засоби та прийоми виховного впливу на дітей. Формування ж типу сімей заробітчан (найманців), які почали виникати на півдні впродовж другої половини XIX ст. мало свою специфіку. Причину появи явища заробітчанства історик того періоду М. Тезяков називає: утворення та розвиток нових промислових центрів на Півдні України. Насамперед, Катеринослав, Одеса, Миколаїв, Херсон [1, с. 154]. Поява такого нового типу – сім'ї робітників – на Півдні України пов'язана з окремими своєрідними умовами праці та утворенням родини найманців.

У роки після реформ з'являється поняття вільнонайманої праці внаслідок масового переселення сільськогосподарських найманих робітників, яке відоме в історії як «землеробський відхід». Унаслідок чого, за твердженням О. Касьяненка, «Сільськогосподарські робітники, що приходять у район промислового зернового господарства, належать до найбільш бідних верств селянства. З робітників, що переселялися у Херсонську губернію, 7/10 ідуть пішки, не маючи коштів на купівлю залізничних квитків» [4, с. 24].

Проаналізувавши різні джерела описового характеру (стаття в газеті «Іскра», стаття І. Титаренка в «Херсонских губернских ведомостях»), в яких інформувалося про умови праці заробітчан, варто зауважити, що їм

доводилося отримувати мізерну зарплатню, жити в жахливих умовах, залишати дітей на цілий день без уваги [4, с. 24].

У нових умовах товарно-грошових відносин, коли робочі руки стають товаром, працю можна продати і купити, коли руйнуються усталені традиційні форми взаємовідносин між представниками різних прошарків населення, виникає новий тип сім'ї, що своїми коренями походить з селянської родини, але за своєю суттю є відмінним від неї.

Виникнення і розвиток робітничої сім'ї з властивими їй устроєм і побутом тісно пов'язані з формуванням робітничого класу. При цьому доречним є зазначити на двох етапах у процесі її еволюції на Півдні України. Перший – 50-60 рр. XIX ст., другий – 70-90 рр. XIX ст. На першому з них члени сімей заробітчан та наймитів досить тісно були пов'язані з сільськогосподарським виробництвом. Свій незначний основний прибуток вони отримували завдяки праці на землі або на підприємствах, що обслуговували аграрний сектор. Переважна частина наймитів проживала в сільській місцевості, передусім в економіях і хуторах. Єдине, що відрізняло сім'ї заробітчан від селянських у цей час – зміна поглядів на взаємовідносини в родині, статус її членів, передусім молодого покоління. Варто вказати, що, поступово втрачаючи зв'язок із землеробством, безземельні селяни ставали основним джерелом наповнення промислових виробництв і товарного землеробства робочою силою [3, с. 35–36]. Особливістю формування сім'ї робітників Півдня України було те, що вона складалася не тільки з місцевого українського населення, а й єврейського, польського, російського, білоруського, молдавського. Причинами такого міжнаціонального зближення були складні умови життя, спільна ненависть до поміщиків, а головне – швидке нівелювання традиційних поглядів на сім'ю у осіб цих етносів.

Досить не простим є завдання дослідити особливості сімейного укладу заробітчан, зважаючи на недостатню етнографічну базу і на те, що найманці не жили довгий час на одному місці, а працювали сезонно в різних місцях.

У результаті здійсненого аналізу, можливим є визначити кілька видів такого найму: 1) коли чоловік ішов на заробітки, залишаючи свою дружину з дітьми вдома; 2) сім'я сезонних найманців жила неподалік місця роботи (у даному випадку вся родина була разом); 3) вся сім'я заробітчан переселялася в південний регіон, втрачаючи зв'язки зі своєю метрополією.

У сім'ях першого типу найму нівелюються окремі традиційні селянські цінності. На перший план виходить економічна функція. Роль батька в основному зводиться лише до забезпечення грошми. У зв'язку з тривалою відсутністю, пов'язаною із сезонними заробітками, він поступово починає втрачати місце «голови» в сім'ї. Цю функцію перебирає на себе жінка, яка, окрім виховання дітей, повинна турбуватися і про благоустрій родини, займаючись уже не тільки побутовими справами. У сім'ях другого й третього типу роль батька як головного зберігалася. При цьому варто

наголосити, що внесок жінки та дітей в матеріальне благополуччя сім'ї кардинально зростає. Діти заробітчан, – підмайстри, учні – були важливим джерелом поповнення роботи фабрик і заводів. Дитячу працю використовували не тільки в сільському господарстві, на сезонних роботах, а й у промисловості. Так, у 1815 р. серед робітників дрібних вугільних шахт, які обслуговували ливарні заводи у Катеринославській губернії, 45% склали діти [3].

Роль і місце жінки зазнає суттєвих змін. Вони працювали як у сільському господарстві, так і в промисловості, йшли на виробництво (як за добровільної участі, так і примусово). Жіноча праця широко використовувалася на підприємствах суконної та полотняної промисловості, згодом – тютюнової та цукрової. Загальна частка жіночої праці складала у 40-х р. XIX ст. від 13 до 34,6% [3, с. 37]. Сім'ї заробітчан переважно жили в економіях, бараках. У таких умовах діти часто хворіли. Неналежне харчування, життя упроголодь, недоступність для найманців медичної допомоги були причиною дуже високої смертності [5]. Як результат, саме такі родини, з таким устроєм життя були перехідною формою від селянської сім'ї до сім'ї робітників. При цьому вони втрачали специфічні ознаки, притаманні першій, а нових (властивих родині кадрового робітника) ще не набули. Цим і вище названим характеризуються сім'ї Півдня України та характер виховання дітей у них.

Щодо сімей заробітчан, то вони переважно склалися з двох поколінь (батьки і неодружені діти). Дуже часто такі сім'ї були розірвані. Зважаючи на сезонний найм (перший тип таких родин), її члени довгий час перебували окремо один від одного. Кількість дітей, коливаючись у залежності від способу життя таких сімей, місця роботи, умов праці, становила 2–4 особи [3, с. 370].

Другий етап еволюції робітничої сім'ї пов'язаний із встановленням капіталістичного способу виробництва, з утворенням постійних робітничих кадрів, що вже втратили зв'язок із сільським господарством, із залученням у промислове виробництво не тільки жінок та дітей, а робітничої родини в цілому. Цей етап характеризується відірваністю від землі з поступовим переселенням у промислові центри. З аналізу історико-педагогічних джерел можемо констатувати, що на кінець XIX ст. кількість кадрових робітників, зайнятих у промисловості збільшується [3, с. 366]. Робітничий клас перестав бути змінним елементом, як це було раніше, коли робота селян у містах була частиною сезонного промислу, тимчасовим підробітком.

Варто також відмітити, що процес творення постійних кадрів був притаманний і галузі сільського господарства. Прикладом цього є збільшення кількості робітників, які повторно прибували, аби отримати роботу на ринках праці в південному регіоні. Так, із 46 тис. заробітчан, що шукали роботу у Херсонській губернії у 1894 р., наступного року з них прийшли 35 тис. (78,4%) [3, с. 369]. Щодо статусу сім'ї кадрового робітника, то її особливістю було те, що члени родини вже були

пов'язані з певним заводом чи фабрикою й не шукали нової роботи кожного сезону, як це було характерно для першого етапу формування робітничої сім'ї – сім'ї заробітчан. Щоправда, умови побуту були все такими ж поганими. Робітники дуже часто мешкали в непристосованих для життя приміщеннях, вологих і темних підвалах, де не було вікон.

Важливою особливістю є той факт, що раннє залучення дітей до праці не давало можливості їм розвинути свої розумові здібності. Замість того, щоб ходити до школи, вчити уроки, вони працювали на шахті, аби прогодувати себе та своїх сестер чи братів. При цьому платня була мізерною, адже за підрахунками економістів навіть працівникам із сталою заробітною платнею не вдавалося повністю задовольнити свої потреби. Наприклад, шахтар, отримуючи 24 крб. на місяць, маючи чотирьох членів родини, лише на їжу та одяг повинен був витратити 30,81 крб. [7, с. 70]. Саме тому, зважаючи на недостатнє матеріальне забезпечення сім'ї, жінки та старші діти повинні були також іти на заводи чи фабрики, аби хоч якось його покращити.

Як уже зазначалося, у робітничих сім'ях роль батька-годувальника значно зменшується. Жінки й підлітки, виконуючи на рівні з чоловіками однакову роботу, отримували платню на 20-50% менше за них. Особливо складними були умови праці на цегляних заводах [3, с. 374]. Капіталісти нещадно експлуатували дитячу працю. Так, у 1899 р. на заводі сільськогосподарських машин у Херсоні працювало близько 100 дітей 12-річного віку [9, с. 161]. Жінки переважно були зайняті на підприємствах швейної, картонажної та тютюнової промисловості. Але й ті з них, які не працювали на виробництві, намагалися всіляко допомогти сім'ї, знаходячи підробіток. Вони брали додому шитво, рукоділля, прання, окремі тримали квартирантів і столовників. Саме таких статус жінки, а саме її участь у виробництві поруч з чоловіком сприяла тому, що між ними почали встановлюватися рівноправні товариські відносини, підвищувався авторитет жінки, вона ставала самостійнішою в окремих сімейних питаннях [5, с. 176–177]. А ряд фактів: відсутність приватної власності, засобів виробництва, що свого часу складало основу протиріч та залежностей у селянській родині, – стало поштовхом та тим підґрунтям, на якому виникла робітнича сім'я з притаманними їй рівноправними відносинами, що, безумовно, позначилося на виховному впливові на дітей.

При цьому незаперечним є факт, що процес руйнування старих традиційних патріархальних сімейних відносин відбувався з залученням кожного члена сім'ї до суспільного виробництва. Як результат, констатуємо, роль батьків у процесі виховання дітей зводиться до мінімуму – діти стають самостійнішими. Однією з причин такої ситуації є значна тривалість робочого дня не тільки батька, а й матері. Дітей зазвичай залишали на старших братів та сестер, нерідко на сусідів. Бабуся і дідусь в умовах робітничої сім'ї дуже рідко допомагали виховувати онуків, адже переважно

знаходилися далеко від них, особливо, якщо брати до уваги сім'ю робітників у першому поколінні.

Ще однією специфічною особливістю, що можна вважати зовнішнім чинником впливу на сімейне виховання, було те, що незважаючи на різне матеріальне забезпечення робітників, зайнятих у сфері виробництва, домашній устрій сім'ї був досить одноманітним.

До наступних особливостей виокремлюємо те, що у робітничих сім'ях віддавалася перевага трудовому вихованню дітей. Тому першочерговим завданням батьків було розвивати дитину фізично, вчити її виконувати найрізноманітнішу роботу, аби вона якнайскоріше могла піти на завод, на шахту або допомагати матерям, що брали роботу на дім, зокрема: прясти, шити, займатися рукоділлям. Хлопців 10-12 років відправляли на шахту погоничами коней. До трудового виховання дітей активно залучалися і сусіди по казармі, бараку, квартирі. В окремих сім'ях, особливо у неповних, або в родинях, де батько отримував каліцтво на виробництві, діти, переважно підлітки, були єдиним джерелом наповнення бюджету [10]. Традиційно матері навчали дочок вести домашнє господарство, варити їсти, шити.

Характерно, що на відміну від селянської, в робітничій сім'ї трудовому вихованню дітей приділялося менше часу. Причиною була батьківська надмірна зайнятість на роботі. Діти майже самостійно виконували інколи і непосильну для них роботу.

Що ж до релігійного виховання дітей, то серед пріоритетності напрямів воно опустилося шаблем нижче в порівнянні з селянською сім'єю. Зважаючи на перехідний етап від масової релігійності (від провідної ролі церкви у житті людей, до певного відчуження від неї), відбувалося становлення робітничої сім'ї. Наприклад, чоловіки, які майже весь день були зайняті на роботі, навіть у неділю та святкові дні, працюючи позмінно, все рідше навідувались до церкви [6, с. 11]. Так поступово здійснювався процес відлучення від церкви. Саме за таких умов нового суспільного ладу співвідносно відбувалося формування релігійної свідомості дітей. З однієї сторони, матері ще ходили до церкви, продовжували свято вірити в Бога, батьки натомість виявили повну байдужість до неї, постів дотримувалися рідко, а старші брати чи сестри взагалі, вступивши до окремого антимонархічного гуртка, зазвичай, не вірили в Бога. Такий перехідний етап у вихованні дітей від цілковитої побожності до святотатства був надзвичайно характерний для Півдня України. З аналізу історико-педагогічних джерел також стає зрозумілим, що в кожній родині релігійному вихованню відводилася неоднакова роль: окремі батьки-робітники, продовжуючи традиції, дотримуючись постів, релігійних канонів і догм, свято вірили в Бога, виховуючи своїх дітей у такому ж дусі; інші під впливом нових тенденцій, пов'язаних переважно з революційними настроями, що відкидали все монархічне, у тому числі й провідну роль церкви у громадську житті, все менше часу приділяли вихованню у дітей покірного ставлення до всього божественного, незнайомого,

за словами церкви, до творінь господніх [9, с. 159]. Таким чином, сім'ї робітників як новий тип родини ввібрали в себе як старі віяння часу – селянські традиційні знання, вірування, особливості побуту, так і нові – індустріальні.

На порубіжжі XIX – XX ст. на Півдні України виникає новий тип сім'ї – робітнича сім'я (пролетарів), яка стала визначальною в суспільстві вже у XX ст. Утворення пролетарського класу пов'язане із завершенням промислового перевороту. У цей час капіталізм довів розвиток основних галузей до великої машинної індустрії, створив матеріальні умови для нового прощарку населення – промислового пролетаріату. З цього приводу, дослідник О. Парасунько зазначав, що «новий клас – пролетаріат, позбавлений засобів виробництва, був класом найманих формально вільних робітників, змушених продавати свою робочу силу капіталістам, класом, що не має свого даху над головою, не має фактично ніякої власності, класом ..., що живе від одного дня до іншого» [3, с. 366]. Отже, формується новий клас, який стане визначальним у розрізі виховання дітей у пролетарських сім'ях у XX ст.

«Революційна налаштованість, підвищення загальної свідомості, антимоноархічні настрої, – про які зазначав історик Є. Заславський у праці «Страйкові виступи в Україні» (1875), – відмінні риси звичайного робітника від перших пролетарів» [2, с. 15]. На підставі вивчення праць вищеперерахованих істориків, ми дійшли висновку, що процес перетворення робітничої сім'ї в пролетарську був зумовлений багатьма чинниками, зокрема: кризою виробництва, зменшенням заробітної плати, погіршенням умов існування, проникненням у середовище робітників марксистської ідеології, організовані (а не стихійні – як раніше) виступи проти експлуататорів – страйки, участю молоді у революційних робітничих комітетах, відході від релігії, розповсюдженням атеїзму та ін.

Усі ці передумови тим чи іншим чином впливали на сім'ю, визначали характер взаємовідносин між її членами, зумовлювали специфіку виховання дітей. Формування пролетарської родини, яка за своїм устроєм і побутом значно відрізнялася від селянської та заробітчанської, тісно пов'язане із робітничою (сім'ями кадрових працівників), яка майже повністю втратила зв'язки з селом. Нові риси пролетарської сім'ї найчіткіше простежуються у великих промислових центрах – Катеринославі, Одесі, Миколаєві та ін. При цьому важливим є вказати на таку особливість: мета виховання у родині пролетарів була спрямована на формування дитини-робітника, революційно-налаштованої особистості. Особливості розвитку сім'ї пролетарів безпосередньо пов'язані зі специфікою формування промислового населення з характерними етнічними та релігійними особливостями Півдня України. У середовищі пролетаріату, що виник разом із капіталізмом на основі життєдіяльності робітничих родин, поняття шлюб та сім'я були таким же звичним явищем, як і для селян, заробітчан і кадрових працівників. Але на відміну від них,

пролетарі були повністю позбавлені засобів виробництва, а це, головним чином, відобразилося на шлюбно-сімейних стосунках. Так само, як і в сім'ях робітників, чоловік не був добувачем-постачальником, а відтак – єдиним власником і розпорядником майна. Як результат – відсутність власності унеможливила заповіти [8, с. 257].

Логічним свідченням цього є факт, що дітям, які виховувалися у пролетарських сім'ях, уже не притаманні окремі моральні принципи, що були авторитетними для їхніх бабусь та дідусів, чий зв'язок із селом залишався на кривому рівні. Відходять на другий план правила поваги до старших: недотримання молоддю соціальної дистанції у спілкуванні («ти» замість «ви»). Такі поведінкові норми пролетарської сім'ї були абсолютно невласиві для селянської родини чи общини.

Релігійний напрям виховання змінюється розумовим, поступово відходячи на маргінал. Так, значну увагу батьки почали приділяти формуванню практичного мислення, пізнавальним закономірностям та осягненню певних процесів розумом. Перш за все, цьому сприяла науково-технічна революція, машинна індустрія. Для роботи на заводах і фабриках потрібні були кваліфіковані робітники.

Особливостями розумового виховання дітей-пролетарів було й те, що революційні демократи намагалися за допомогою освіти підвищити політичну свідомість підростаючого покоління.

Таким чином, вивчаючи характер виховання дітей на різних етапах становлення робітничої (пролетарської) сім'ї, ми дійшли висновку, що вони мали свої як спільні, так і відмінні риси та особливості.

Так, на першому етапі еволюції робітничої родини сім'я заробітчан, члени якої передусім були зорієнтовані на сільськогосподарське виробництво, вступивши у сферу капіталістичних відносин, продавали свою працю як товар. Заробітчанство окремих членів або всієї родини зумовили диференціацію у сімейних відносинах, коли батько (або мати) вже не виховували дітей, тоді на певний період часу (на сезон) такі сім'ї ставали неповними.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, етнопедagogічні традиції виховання в українських сім'ях були спрямовані на: утвердження народно-родинної основи виховання; визначення мети виховання через ідеал традицій українського суспільства; залучення учасників виховного процесу до засвоєння культури та народного надбання, забезпечення спадкоємності як необхідної умови створення нового потенціалу української культури; визначення основних напрямків залучення до культурних цінностей через вивчення досвіду народу, звичаїв, образу життя.

Здійснений аналіз українських традицій виховання у сім'ї дозволяє зробити висновок про їх визначальну роль у формуванні характеру кожної дитини, її особистісних рис і національної свідомості, реалізації процесу соціалізації особистості. Все це в майбутньому стало основою формування нової самобутньої національно-педагогічної системи, що характеризується єдністю

задуму, мети, змісту та форм процесу виховання; розвитку на основі історичного народно-педагогічного досвіду нових форм освітньо-виховної діяльності в цілому та основ сімейного виховання зокрема.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо у дослідженні впливу традицій сім'ї на процес виховання дитини (історіографія питання).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Діяльність земських установ на Херсонщині. 1865-1920 : збірник документів / Державна архівна служба України ; Державний архів Херсонської області ; уклад.: В. Лебідь (кер. проєкту), О. Макієнко, І. Сінкевич, О. Шинкаренко. Херсон : Айланта, 2015. 636 с.
2. Заславский Е. Стачечные выступления на Украине. *Вперед*. 1875. № 20. С. 2–15.
3. История УССР: в 10 т. / [ред. И. И. Артеменко, В. Д. Баран, С. Н. Бибикив]. К., 1981–1984.
4. Історія міст і сіл України. Херсонська область / [ред. кол.: Касьяненко О. Є. (голова) та ін.]. К., 1972. 688 с.
5. Культура і побут населення України: навч. посіб. / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. [2-е вид., доп та перероб.]. К.: Либідь, 1993. 288 с.
6. Лиман І. І. Православна церква на півдні України (1775–1761 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Х., 2005. 33 с.
7. Лось Ф. Робітничий клас України в 1907–1913 рр. К., 1962. 142 с.
8. Семенов Ю. Происхождение брака и семьи: Монография. М.: Мысль, 1974. 309 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/466222/>
9. Щербина В. Ю. Виховання дітей у сім'ї на зламі століть: етнорегіональний аспект : Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. 185 с.
10. Юда Л. А. До питання про етнопедагогічні традиції виховання в Україні у II половині XIX – на початку XX ст. *Педагогічні і психологічні проблеми підготовки вчителів: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Чернігівського ДПУ ім. Т. Г. Шевченка*. Чернігів, 1996. 220 с.

REFERENCES

1. *Diyal'nist' zems'kykh ustanov na Khersonshchyni. 1865-1920*. (2015). [Activities of Zemstvo institutions in the Kherson Region. 1865-1920]: *zbirnyk dokumentiv / V. Lebid' (ker. proektu), O. Makiyenko, I. Sinkevych, O. Shynkarenko*. Kherson : Aylant, 2015. 636 s. [in Ukrainian]
2. Zaslavskiy, Ye. (1875). *Stachechnyye vystupleniya na Ukraine*. [Strike performances in Ukraine]. *Vpered*. № 20. S. 2–15. [in Ukrainian]
3. *Istoriya UССР*. (1981–1984). [History of the Ukrainian SSR]. *v 10 t.* [red. I. I. Artemenko, V. D. Baran, S. N. Bibikov]. K., 1981–1984. [in Ukrainian]

4. *Istoriya mist i sil Ukrayiny. Kherson'ska oblast'*. (1972). [History of cities and villages of Ukraine. Kherson region]. [red. kol. : Kas'yanenko O. YE. (holova) ta in.]. K., 1972. 688 s. [in Ukrainian]
5. *Kul'tura i pobut naseleennya Ukrayiny*. (1993). [Culture and life of the population of Ukraine]: *navch. posib*. V. I. Naulko, L. F. Artyukh, V. F. Horlenko ta in. [2-e vyd., dop ta pererob.]. K. : Lybid', 1993. 288 s. [in Ukrainian]
6. Lyman, I. I. (2005). *Pravoslavna tserkva na pivdni Ukrayiny (1775–1761 rr.)*. [The Orthodox Church in the South of Ukraine (1775–1761)]: *avto-ref. dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01*, 2005. 33 s. [in Ukrainian]
7. Los', F. (1962). *Robitnychyy klas Ukrayiny v 1907–1913 rr.* [The Working Class of Ukraine in 1907–1913]. K., 1962. 142 s. [in Ukrainian]
8. Semenov, YU. (1974). *Proiskhozhdeniye braka i sem'i*. [Origin of marriage and family]: *Monografiya*. M.: Mysl', 1974. 309 s. URL : <https://www.twirpx.com/file/466222/>
9. Shcherbyna, V. YU. (2015). *Vykhovannya ditey u sim'yi na zlami stolit': etnorehional'nyy aspekt / [Raising children in the family at the turn of the century: ethno-regional aspect]: monografiya*. Kherson : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2015. 185 s. [in Ukrainian]
10. Yuda, L. A. (1996). *Do pytannya pro etnopedagogichni tradytsiyi vykhovannya v Ukrayini u II polovyni KHKH – na pochatku KHKH st. Pedagogichni i psikhologichni problemy pidhotovky vchyteliv*. [To the question of ethno-pedagogical traditions of education in Ukraine in the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century. Pedagogical and psychological problems of teacher training]: *Materialy yuvileynoyi naukovoyi konferentsiyi*, 1996. 220 s. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ДУБІНКА Микола Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблема професійного самовизначення особистості в історичному вимірі; педагогіка вищої школи; вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, теорія і практика позашкільної освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

DUBINKA Mykola Mikhaylovich – Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Associate Professor Department of Pedagogy and Special of Education, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: the problem of professional self-determination of personality in the historical dimension; pedagogy of high school; study of the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi, theory and practice of extracurricular education.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2023 р.

УДК 372.2.8:811.161.2

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-209-169-175

ЗАВІТРЕНКО Долорес Жораївна –

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2005-4810>
e-mail: zavitrenkod@gmail.com

СНІСАРЕНКО Ірина Євгенівна –

кандидат філологічних наук, доцент,